

Personajul literar

1. Definirea conceptului

Termenului *personaj* provine de la latinescul *persona* – „masca de teatru, rol, actor.”¹ Reprezintă o categorie fundamentală specifică operelor epice și dramatice. El ocupă locul principal în cadrul operei literare, alături de alte categorii precum istorie, discurs, spațiu și timp. În *DEX*, personajul este definit ca "fiecare dintre persoanele care figurează într-o operă literară, erou într-o operă literară, muzicală, cinematografică sau plastică."² Dicționarele franceze oferă definiții diferite. În *Petit Robert*, personajul este definit ca "o ființă umană reprezentată într-o operă de artă"³, iar în *Larousse* ca "o persoană imaginată reprezentată într-o operă de ficțiune; rol jucat de un actor, persoana fiind o ființă umană, individ."⁴ În *Noul dicționar enciclopedic al științelor limbajului*⁵, personajul este definit ca o *cvasi-persoană*. În limba engleză, echivalentul pentru personaj este termenul *character*. Comparând aceste definiții, ajungem la concluzia că personajul este definit doar ca element al operei literare. Această dificultate de definire i-a determinat pe formalisti și structuraliști să substituie termenul cu lexeme precum : *funcție/rol* (Vladimir Propp, Etienne Souriau, Claude Bremond), *actant* (Algirdas Julien Greimas, Tzvetan Todorov), *actor* (Jaap Lintvelt). Roland Barthes definește personajul drept *ființă de hârtie*, iar Toma Pavel în numește *ființă ficțională*. Și acești termeni sunt limitați, deoarece nu sunt sinonime perfecte cu cel de , fiindcă un personaj poate îndeplini unul sau mai multe roluri, iar același rol poate fi jucat de unul sau mai multe personaje.

Vincent Jouve⁶, în studiul său despre personaj, afirmă că imaginea personajului depinde de competența lectorului cu privire la registrul extratextual și cel intertextual. Lectorul poate să materializeze sub formă de imagine ceea ce îi oferă textul. Această imagine este o sinteză generată de percepțiile asupra lumii exterioare. Al doilea termen, împrumutat de la Mikhail Bakhtine, este definit de către Julia Kristeva astfel: fiecare text este construit ca un

¹ Al Săndulescu (coord), *Dicționar de termeni literari*, Editura Academiei Socialiste România, București, 1976, p. 328.

² *DEX*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1998, p. 782.

³ *Le Petit Robert*, Apud Vasile Popovici, *Lumea personajului*, Editura Echinoc, Cluj-Napoca, p. 1997, p. 11.

⁴ *Grand Larousse encyclopedique en dix volumes*, tome huitieme, Paris, 1963, p.362.

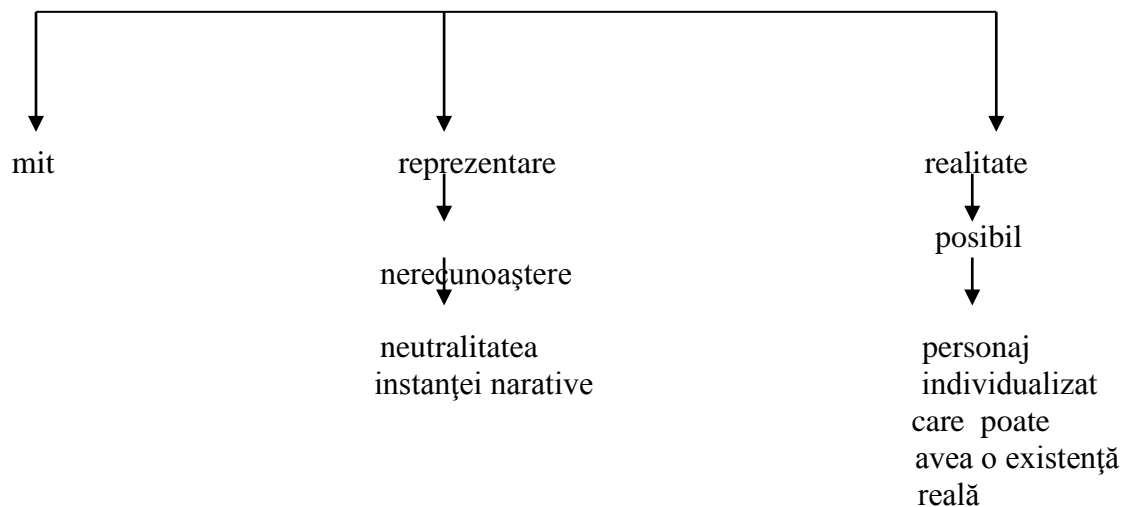
⁵ Oswald Ducrot, Jean-Marie Schaeffer (coord.), *Noul dicționar enciclopedic al științelor limbajului*, Editura Babel, București, 1996, p. 485.

⁶ Vincent Jouve, *L'effet-personnage dans le roman*, Presses Universitaires de France, 1992.

mozaic de citate, orice text este absorbția și transformarea unui alt text. Astfel "imaginea unui personaj este un amestec între datele obiective ale textului și contribuția subiectivă a lectorului."⁷

Potrivit lui Toma Pavel⁸, frontierele care înconjoară personajul se situează la întâlnirea a trei domenii: mit, realitate și reprezentare.

Frontiere ale personajului

Thomas Pavel, *Univers de la fiction*, Paris, Seuil, coll Poétique, 1988, p.75.

Pierre Glaudes⁹ consideră că interpretarea unui personaj poate să înceapă și de la un nivel de suprafață de tipul celui lexical, sintactic, retoric și stilistic, adică de la ceea ce Phillippe Hamon numește etichetă (nume, prenume, poreclă, portret, fișă biografică). Eticheta este alcătuită din indicatori. Aceștia pot fi indicatori rigizi (numele personajului), indicatori nonrigizi care trimit la un anumit punct de vedere asupra personajului.

2. Personajul literar-prezentare diacronică

În prezentarea diacronică a literaturii, odată cu succederea diverselor curente literare, noțiunea de personaj a cunoscut o varietate de particularități.

În Antichitate, Aristotel definește personajul ca o parte constituantă a unei opere de artă, o condiție fără de care nu ar putea exista desfășurarea unei acțiuni tragice. Personajul

⁷ *Ibidem*, p. 52.

⁸ Pavel, Thomas, *Univers de la fiction*, Seuil, Paris, 1988. p.75 Apud Vincent Jouve, *op.cit.*, p. 66

⁹ Glaudes, Pierre, Reuter Yves, *Le personnage*, Presses Universitaires de France, Paris, 1998, p.

aristotelic trebuie să răspundă la patru exigențe estetice: distincția, potrivirea, asemănarea, statornicia.

Percepția clasică asupra personajului este prezentată în mod antitetic cu cea romantică în studiul lui George Călinescu.¹⁰ Personajul clasic are ca trăsătură definitorie rațiunea, care primează asupra sentimentului. Personajele sunt firi raționale cu principii morale de neclintit. În opoziție, personajul romantic poate aparține oricărei clase sociale. Este un personaj inconstant care trăiește sentimente contradictorii. Este un om al extremelor ce suferă transformări spectaculoase. Dacă personajul clasic poate fi rege, vânător sau păstor, cel romantic manifestă preferință pentru profesiile următoare: proletar, călugăr, student, militar, pușcăriaș, marinar, nobil, doctor, savant, bufon, călău, vrăjitoare.

Realismul plasează personajul într-un mediu social obișnuit. Ei reprezintă tipuri umane a căror trăsături se desprind din portret, limbaj, comportament, mediul de proveniență, relația cu alte personaje.

Literatura modernă promovează personajul autoanalitic, aflat în căutare de certitudini și a absolutului. Personajele se încadrează în clasa socială a intelectualilor aflați în conflict cu ordinea socială.

3. Funcții ale personajului¹¹

- a) *Funcția de ordin diegetic.* Acest aspect a ieșit în evidență prin analiza funcțională a povestirii, care consideră personajul dintr-o perspectivă strict sintactică: personajul se definește prin rolurile de agent sau de pacient pe care le asumă.
- b) *Funcția axiologică* a personajului se realizează prin caracterizare acestuia. Caracterizarea personajului începe prin alegerea numelui, care anticipează proprietățile ce îi vor fi atribuite. Numele și caracterul personajului pot fi într-o relație paradigmatică (numele simbolizează caracterul) sau poate fi implicat în cauzalitatea sintagmatică a povestirii (acțiunea este determinată de numele personajului).

4. Tipologii ale personajului

4.1 Tipologii substanțiale

¹⁰ George Călinescu, *Pagini de estetică*, Editura Albatros, București, 1990, p. 113-119.

¹¹ Oswald Ducrot, Jean-Marie Schaeffer (coord.), *op.cit.*, pp. 487-488.

a) Principala tipologie substanțială apare în *commedia dell'arte*. Personajele îndeplinesc roluri și caractere fixe, ceea ce diferă sunt acțiunile: tipul junelui prim, tipul încornoratului, tipul fetei ingenuue, tipul tatălui nobil.

b) Vladimir Propp, ponind de la analiza basmelor rusești, delimitează șapte sfere de acțiuni: 1. agresorul, 2. donatorul/furnizorul, 3. adjuvantul prințesei și al tatălui ei, 4. mandatarul/trimițătorul, 5. eroul, 6. falsul erou, 7. fata de împărat/ personajul căutat și tatăl ei. Personajele îndeplinesc o serie de funcții. Funcțiile reprezintă elementele fixe, stabile ale basmului, independent de cine și în ce mod le îndeplinește, fiind în număr de 31. Fiecărei sfere îi corespunde un număr precis de predicate. Ele corespund unor roluri care nu coincid în chip necesar cu un personaj. Sfera acțiunilor răufăcătorului cuprinde prejudicierea, lupta sau alte forme de întrecere cu eroul, urmărirea. Sfera acțiunilor donatorului cuprinde: pregătirea transmiterii uneltei năzdrăvane, înzestrarea eroului cu unealta năzdrăvană. Sfera acțiunilor ajutorului cuprinde: deplasarea spațială a eroului, lichidarea nenorocirii sau lipsei, salvarea eroului urmărit, soluționarea încercărilor grele la care este supus eroul, transfigurarea eroului. Sfera acțiunilor fetei de împărat și ale tatălui ei cuprinde: poruncirea încercărilor grele, însemnarea, demascarea, recunoașterea, pedepsirea celui de-al doilea răufăcător, căsătoria. Sfera acțiunilor trimițătorului cuprinde doar trimiterea eroului în căutare. Sfera acțiunilor eroului cuprinde plecarea sa în căutare, reacția la cererea donatorului, căsătoria. Sfera acțiunilor falsului erou cuprinde căutarea, eșuarea și pedepsirea.

c) E. Souriau¹², plecând de la textul dramatic, deosebește personajele de funcțiile dramatice: forța tematică orientată, reprezentantul bunului dorit, obținătorul virtual al acestui bun, opozantul, arbitrul care atribuie bunul, adjuvantul.

d) A. J. Greimas¹³ reinterpretează inventarul rolurilor în cadrul semioticii narative. Modelul sintactic fundamental stabilit de Greimas constă în împărțirea sememelor în două clase: actanți și predicate. Prin actant el definește "pe cel ce îndeplinește sau suferă actul, independent de orice altă determinare." Model actanțial greimasian cuprinde șase actanți: subiect, obiect, destinatar, destinator, opozant, adjuvant. Relația care se instituie între acești actanți formează un model actanțial.

¹² E. Souriau, *Les deux cent mille situations dramatiques*, Paris, 1950, Apud Oswald Ducrot, Jean-Marie Schaeffer (coord.), *op.cit.*, p. 490.

¹³ A.J. Greimas, *Semantique structurale*, Paris, 1966, Apud Oswald Ducrot, Jean-Marie Schaeffer (coord.), *op.cit.*, p. 491.

e) Claude Bremond¹⁴ introduce noțiunea de *rol* prin care înțelege "atribuirea unui subiect-persoană a unui predicat-proces virtual, actualizat sau finalizat." El stabilește o primă dicotomie clasificând rolurile narative în *pacienți și agenți*. Prin pacient, Bremond definește "orice persoană pe care povestirea o prezintă ca afectată de mersul evenimentelor povestite,"¹⁵ iar prin agenți definește "inițiatorii unor procese modificatoare sau conservatoare"¹⁶. Bremonde mai introduce și rolul de *influențator* care intervine pe lângă agent sau pacient ca să îl informeze, să-l sfătuiască, să-l seducă și *pe cel de răzbunător* care ameliorează sau degradează o stare printr-o decizie ce implică recompensă sau pedeapsă.

4.2. Tipologii formale

a) Potrivit lui T Todorov¹⁷, în funcție de capacitatea de a evolua de-a lungul povestirii, personajele se împart în statice și dinamice. Această clasificare nu presupune că personajele statice sunt specifice unor forme de povestire mai primitive. Cele două tipuri de personaje pot coexista la nivelul aceluiași text. Un caz particular de personaj static este **tipul**, ale cărui atribute nu rămân doar identice, ci sunt foarte puține, fiind deseori gradul superior al unei calități sau al unui defect.

b) E.M. Forster clasifică personaje, în funcție de gradul de complexitate, în *plate* și *compacte/ rotunde*. "Criteriul pentru a decide dacă un personaj este compact rezidă în aptitudinea lui de a ne surprinde într-un mod convingător. Dacă personajul nu ne surprinde niciodată, vom spune că este plat."¹⁸ Personajul plat este construit în jurul unei singure idei sau calități, poate fi prezentat într-o singură frază. Personajul rotund surprinde cititorul deoarece reacțiile lui sunt imprevizibile.

c) Tzvetan Todorov oferă o altă clasificare a persoanelor în funcție de raportul dintre propoziție și intrigă. El distinge personaje supuse intrigii și personaje ajutate de către intrigă. Personajele supuse intrigii apar doar pentru a asuma o funcție în înlănțuirea cauzală a acțiunilor. Personajele slujite de intrigă sunt importante mai ales în povestirea

¹⁴ Claude Bremond, *Logica povestirii*, Editura Univers, București, 1981, p. 170.

¹⁵ *Ibidem*, p. 174.

¹⁶ *Ibidem*, p. 170.

¹⁷ T. Todorov, *Personnage*, Apud Oswald Ducrot, Jean-Marie Schaeffer (coord.), *op.cit.*, p. 489.

¹⁸ E. M. Forster, *Aspects of the novel*, New York, 1927, Apud Oswald Ducrot, Jean-Marie Schaeffer (coord.), *op.cit.*, p. 490.

psihologică și în formele teatrale corespunzătoare, episoadele având drept scop principal precizarea proprietăților unui personaj.

e) Phillipe Hamon¹⁹ împarte personajele în trei tipuri. Primul tip este reprezentat de *personajele referențiale* (personaje istorice, alegorice) a căror interpretare depinde de participarea lectorului la o anumită cultură. Al doilea tip sunt *personajele de tip embrayeurs* care sunt mărci ale prezenței autorului sau a cititorului în text (personajele porte-parole, corul antic, interlocutorii socratici) și al treilea tip este reprezentat de *personajele anaforice*.

4.3. După rolul jucat în acțiune:

- Personajul principal= apare pe parcursul întregii opere, având rolul esențial în desfășurarea acțiunii;
- Personajul secundar= apare doar în câteva secvențe ale textului epic sau dramatic, având rolul de a evidenția personajul principal și de a ilustra relația acestuia cu alte personaje;
- Personajul episodic= apare doar într-un episod epic sau dramatic, având rolul de a evidenția o trăsătură a altui personaj;

4.4. După calitățile lor morale:

- Personajul pozitiv = însumează calități definitorii pentru integritatea umană, precum: demnitatea, libertatea, setea de adevăr, cinstea, loialitatea;
- Personajul negativ= acumulează trăsături care ilustrează decăderea morală: ipocrizia, minciuna, răutatea;
- Personajul complex= are atât trăsături pozitive, cât și negative;

În tragedia antică greacă, actorul pozitiv se numea *protagonist*, iar adversarul său *antagonist*.

4.5. Din punct de vedere al importanței în sfera relațiilor personajelor:

¹⁹ Hamon, Phillippe, *Pour un statut semiologique du personnage*, Larousse, Paris, 1972, pp. 86-110.

- Personajul catalizator= deși este schematic din punct de vedere al trăsăturilor psihologice și îndeplinește doar o funcție, are un rol esențial în derularea firului narativ deoarece acționează ca un catalizator al conflictului;
- Personajul reactiv = participă activ la acțiune și este complex din punct de vedere psihologic;
- Personajul figurant= nu participă la acțiune, doar cu rol de a crea universul operei literare.

4.6. După perspectiva sociologică:

- Personajul individual= are individualitate, imaginea sa creionându-se din comportament, statut social;
- Personajul colectiv= este exponentul unui grup, al unei comunități și este conturat din acumulări succesive de vorbe, gesturi, mișcare, atitudine, mimică.

4.7. Din punct de vedere naratologic:

- Personajul reflector/ raisonneur= este purtătorul de cuvânt al autorului, înzestrat cu o capacitate superioară de a simți și de a înțelege. Faptele sunt dezvăluite prin intermediul gândurilor, trăirilor și reacțiilor lor.
- Personajul narator =are dublă funcție: relatează evenimentele la persoana I și participă la acțiune în calitate de protagonist.
- Personajul martor= are rol de a prezenta fapte, evenimente, întâmplări la care ia parte doar în calitate de martor.

4.8 După gradul lor de transparență:

- Personaje transparente= faptele lor sunt explicate de narator;
- Personaje opace= faptele lor rămân nejustificate.

4.9. După capacitatea lor de a evolua:

- Personaje imobile/ statice = sunt constante pe tot parcursul textului.
- Personaje mobile/ dinamice- se transformă pe parcursul textului.

4.10. După categoria estetică:

- Personajul fabulos=prezintă trăsături supranaturale. Poate fi reprezentat și de un animal, o pasăre, o insectă, acestea fiind personificate și cu caracteristici miraculoase.
- Personajul mitic=representativ pentru un mit popular autohton sau o credință din mitologia populară.
- Personajul fantastic= este eroul unei situații neobișnuite.
- Personajul legendar=întruparea imaginea unui erou popular.
- Personajul alegoric=prezintă în mod metaforic o categorie umană prin transferul din planul abstract într-unul figurativ.
- Personajul real= atestat istoric.
- Personajul istoric=individ care este atestat de istoria țării, fie un domnitor, fie un boier.
- Personajul tragic= este un erou cu trăsături eroice și morale excepționale, frământat de un conflict interior care sfârșește învins de propriul idel.
- Personajul comic= satirizează un anumit tip uman.
- Suprapersonajul= realitate simbolică la care se raportează atât naratorul, personajele, cât și întâmplările.

5. Mijloace de caracterizare a personajului

- Caracterizarea directă- este o modalitate clasică, cu discurs de tip portret;
- Trăsăturile sunt numite în mod direct de către:
 1. Narator= portret fizic/ moral, comentarii, aluzii;
 2. Alte personaje= mărturii, descrieri;
 3. Autocaracterizare= mărturisiri, autoanalize;

Portretul literar este un element constitutiv al operei literare, fiind subordonat personajului. Așa cum afirma și Tomasevski²⁰, relația personajului cu portretul este una integrativă: personajul poate exista în afara portretului, pe când apariția portretului este condiționată de existența personajului. Principala funcție a portretului este de a individualiza un personaj.

Silviu Angelescu²¹ identifică următoarele tipuri de portrete:

- în funcție de natura relațiilor cu realul:

²⁰ Boris Tomasevski, *Teoria literaturii. Poetica*, Editura Univers, București, 1973.

²¹ Silviu Angelescu, *Portretul literar*, Editura Univers, București, 1985.

1. Imagini realizate prin asemănare;
2. Imagini realizate prin analogie;
 - din perspectiva unității formale:
3. Imagini compacte;
4. Imagini difuze;
 - raportul dintre autor și model:
5. Portret în cazul căruia autorul este diferit de model;
6. Autoportret;
 - după atitudinea adoptată de autor față de model, în funcție de natura sentimentelor care modelează imaginea:
7. Portretul neutru;
8. Portretul caricatură;
 - relația dintre imagine și model:
9. Imagine directă a modelului;
10. Imagine indirectă, reproducând o altă imagine;
 - după modelul de concentrare a imagini asupra unuia sau mai multor modele:
11. Portretul individual;
12. Portretul simultan, prin dublarea modelului;
13. Portretul colectiv, presupunând o multiplicitate a modelelor;
 - Caracterizare indirectă= trăsăturile personajelor nu sunt explicit nominalizate, ci ele trebuie deduse de către cititor din:

1. Nume/ poreclă

Numele anunță proprietățile ce vor fi atribuite personajului. De-a lungul lecturii, numele, chiar și cele mai neutre la început, se încarcă cu conotații induse din comportamentele și atributele personajului. Numele dă o identitate.

Tzvetan Todorov afirma despre numele proprii că „semnifică în două feluri. Mai întâi ele au sens, acela de a indica cărei clase de obiecte aparține individul desemnat. În al doilea rând, numele proprii primesc imediat semnificații asociate ce pot fi împărțite în considerații etimologice, evocarea prin mediu și considerații estetice generale legate de frumusețea sunetelor, în cazul simbolismului.”²²

2. Fapte;

²² Tzvetan Todorov, *Poetica. Gramatica Decameronului*, Editura Univers, București, 1975

3. Gânduri și sentimente;
4. Limbaj;
5. Idei și convingeri;
6. Atitudinea altor personaje;
7. Antiteza sau paralelismul cu alte personaje;
8. Mediul în care trăiește personajul;

Profesor Achim Filiz
Liceul Teoretic „M. Kogălniceanu”